

Aleksandar B. Laković

NASTASIJEVIĆ IZ „NEIZREČJA U REČ“

Nerođenih zora
zapoju mi petli;
sa dna iskon-mora
potonula, čujem, bruje zvona

Misao, Momčilo Nastasijević

Preporođenim slovom letopisaca i zemljodelaca obdelovao je uklete parloge na koje se odavno niko nije usudio da stupi. Sricao je svoju tek stvorenu životodavnu azbuku i imenovao sudnje plodove koji su mu se pod rukom rađali

Vasko Popa⁶⁹

Književnik Momčilo Nastasijević (1894-1938) je potpuno samosvojna i usamljena ličnost u srpskoj književnosti između dva veka, koji je istovremeno bio prisutan i aktivan u selektivnim beogradskim književnim krugovima i dostojanstveno se odupirao tadašnjim modernim pravcima čiji su prethodnici bili Crnjanski, Rastko Petrović, iako ih je, naročito pomenute književnike, neobično poštovao. Razjašnjenje takvog mogućeg Nastasijevićevog statusa jeste u faktu da se njegov pesnički, prozni i dramski opus može objediniti u jedinstven književni jezik i jezikotvorački domet, često nedostupan i kritičarima i čitaocima. Kada se uzme u obzir i Nastasijevićev eseistički rad, koji prethodeći njegovom pesništvu, uporno objašnjava njegov celokupan književni rad, dajući prednost značaju pesničkog izraza, dolazimo do zaključka da je sam Momčilo Nastasijević sa svojim književnim delom, iako bez direktnih pesničkih sledbenika, zapravo osoben i neobično vredan književni pravac u međuratnoj srpskoj književnosti. Stoga čudi zašto su pravo čitanje i posledični vrednosni sudovi o Nastasijevićevoj poeziji izostali i kasnili, uprkos tome što su njegovi eseji bili uvodnici u čitanje i vrednovanje njegovih, ionako malobrojnih stihova. Naime, Nastasijević je za života bio omiljen u užem pesničkom krugu (srodnom, a ne elitističkom), a van njega nedovoljno poznat i proučavan, poput pravog „pustinjaka u gradu“, kako je to primetio Velibor Gligorić.

Naročito iznenađuje zašto je hermetičan, redukovani, ali zgusnut i misaono dubok stih, vezan za duh i tlo rodnog podneblja tek naknadno prepozнат kao moderan i vredan pesnički iskaz, koji je iako samonikao i usamljen, ipak bio i potreban i neophodan srpskoj

⁶⁹ Vasko Popa, Momčilo Nastasijević, predgovor, u knjizi, Momčilo Nastasijević, Sedam lirske krugeva, Prosveta, Beograd, 1968, str. 6.

književnosti. U objašnjenju kako kazivanje iz pozicije drevnosti, uopšte, može prerasti u moderan i originalan stih, Zvonimir Kostić⁷⁰ je konstatovao da prepoznatljivi leksički arhaizmi, zatim zajednički ili bliski sadržaji iz kolektivnog pamćenja, kao i nesvesno uspostavljene slike iz dubine psihologije, koje savremeni tumači najčešće označavaju pojmom arhetipova, prisutni su kod naših brojnih pesnika. Ali, da bi se arhaizmi transformisali u moderan diskurs potrebno je drevnim sadržajima ugraditi vlastitost (iskustvo, talenat, emocije, asocijacije, igrivost reči) u vidu kohezionih sastojaka. Zatim, bitna je i mašta kao potpuno samostalna duševna sposobnost građenja novih celina iz predstava i promisli, pre svega, kombinovanjem pomenutih elemenata reproduktivne svesti. Na taj način, kako zagovara Bašlar, arhetipovi predstavljaju prvobitnu psihičku stvarnost, čija je drevnost nepobitna i u koje nas uvodi pesnička iluminacija. Pesničke slike, dakle, nisu ništa drugo do slike pesničkog bića, koje potiču iz oniričkih dubina i davnina, povezujući i sabirajući i lična i plemenska iskustva i duhovnost, u međuvremenu nataložena. Doživljaj pesničkih slika je pesnički doživljaj sveta i samoga sebe⁷¹.

Nastasijevićeva upotreba našeg folklora, prepoznatljive „maternje melodije“⁷², zajedničkih drevnih arhetipskih totema, čini svojevrsno ovaploćenje simbolističkih ideja na polju kolektivne duhovne baštine u kojoj pesnik traga za tajnom iskona, kao i za tajnom sopstva, potvrđujući premislu Nikole Koljevića da je Nastasijevićeva poetika izrasla iz temelja evropskog simbolizma⁷³. Ali, bitno je napomenuti i ustanoviti diferencu da Nastasijević ne koristi i ne preuzima gotove jezičke i pesničke obrasce, već ih sam pronalazi, pesnički pročišćava i međusobno kontaktira, da bi se što dublje spustio do korena iz kojeg su ponikli i ti obrasci, a i pisac i čitaoci odnosno njihovi preci.

Važno je istaći da Momčilo Nastasijević u potrazi za rečima koje ćemo svi prepoznati i prisvojiti, morao je da raskopava gromade prohujalog vremena i fakata, i da u tom talogu i prahu pronađe čovekov otisak i da ga iz zaborava i rukavaca vrati samome čoveku. Možemo se složiti sa zaključkom Muharema Pervića⁷⁴ da prošlost za Nastasijevića nije samo ono što je bilo, već i ono što jeste i ono što će tek biti. To je poetsko vreme, u kojem, po biblijskom savetu, koren života nastoji uočiti ono što će biti ili što je moglo biti. To poetsko vreme ovog metafizičkog pesnika jeste večnost.

1. Nastasijevićeva reč. Nastasijević, hoteći da njegova poezija čuva, održava i prenosi sa pokoljenja na pokoljenje esenciju jednog podneblja i da prodre u koren duha podneblja morao je da prihvati drevni jezik – i to onaj izvorni jezik, neiskvaren raznim pesničkim

⁷⁰ Zvonimir Kostić, (Arhaično, moderno, poetsko), u knjizi, Zvonimir Kostić, Arhaično i moderno, Prosveta, Beograd, 1983, str. 12.

⁷¹ Zvonimir Kostić, str. 15.

⁷² Momčilo Nastasijević, Za maternju melodiju, u knjizi, Sabrana dela Momčila Nastasijevića: Eseji, beleške, misli Knjiga četvrta, Dečje novine – Gornji Milanovac, Srpska književna zadruga – Beograd, 1991, str. 38.

⁷³ Nikola Koljević, Pohvala pesmi tuge, u knjizi, Nikola Koljević, Klasici srpskog pesništva, Prosveta, Beograd, 1987, str. 211.

⁷⁴ Muharem Pervić, Poetika i poezija Momčila Nastasijevića, u knjizi, Momčilo Nastasijević, Izabrana dela, Knjiga druga, Naprijed – Zagreb, Prosveta – Beograd, Svetlost – Sarajevo, 1966, str. 300.

i filološkim rabljenjem, kao i duhom vremena i neprirodnih tekovina civilizacija. U toj leksičkoj formuli preuzetoj ili nasleđenoj iz starine i iskona, nalazi se duh narodnog pamćenja i opstanka. U tom potisnutom i nedovoljno iskorišćenom, zajedničkom nam, vokabularu Nastasijević je pronašao neophodne i semantički bitne glasovne sastojke, koji su doneli i svežinu i dubinu jeziku.

1. 1. Izbor reči. O tome da je pesnik uporno nastojao da u jeziku razgrne njegove pouzdane i nepoznate odjeke i odbleske, prikrivene talozima efemernog i da je u tom traganju za vrednostima težio da dopre do iskonskog i pristarog zvuka, govori odnosno pita se i sam Nastasijević: „ Jeste, sve se razgranalo iz jednog. Ali na izvesnoj tački razgranatosti zašto težiti združenju sa susednom granom kad podmlaćujući sokovi iz zajedničkog korena biju kroz njih smerom sve veće odvojenosti? A radi prvo bitno celog je li moguće do u koren se povratiti? ”⁷⁵

Jezik naših drevnih predaka, tvrdi Đorđe Trifunović⁷⁶, živi u rečenici, u oblicima reči, u rečniku pesnika Momčila Nastasijevića. Jezik taj ne gubi trag nikada, ni u tkanju pripovetke, ni u toku drame, ni u vapločenju pesme. Tražio je prave reči iskonske i još uvek živu materiju prareči. Tražio je neuvele reči na dnu iskon-mora i osluškivao im neugaslo bilo.

Iako je egzistirala promisao o izboru ili korenu Nastasijevićevog jezika, na arhaizme preuzete iz srednjovekovne književnosti (drobna kap, ženik, rušna seljanka, smerni rab, boljezan, ispolin, paguba, grenje, nesatrulima vlat, mana, patvora, Agnec, štiti, pečaliti, pomjanuti, prostituti, shoriti – Z. Kostić) i na reči iz narodnog govora i narodne književnosti tzv. folklorni arhaizmi (tmolo, tmolina, zanago, ruj, utol, prebol, umin, krotina, zadjenje, progledanje, šturina, zled, lapiti – Z. Kostić), Trifunović je argumentovao podelu Nastasijevićevog vokabulara u nekoliko grupa. Prvu grupu čine reči iz praslovenskog plemenskog pamćenja (blag, bolan, gresti, dveri, deva, droban, žal, ispolni, minuti, mreti, paguba, patvora, pojati). Druga grupa potiče iz postojbine pesnikovih predaka i ohridskih slovenskih spisanija iz perioda Kirila i Metodija (paguba, mreti, put). Zatim, Nastasijević akribično prepoznaje reči iz naših starih tekstova (val, klonuti, likovati, osoj, pokoj, precisti, prisoj, prozir, rab, ruj, sazdati, seta, slučiti se, sniti, tvar, tma, trepet, trikrat, celov, čajati, štiti). Vremenski nama najbliža četvrta grupa sastoji se od reči iz naše narodne poezije (guja, milje, oro, pečiti, prisojkinja, rodina, shoriti). Kao potvrda je pesma *Rumena kap* od svega jedanaest tačnije devet stihova (jedan se distih ponavlja) u kojoj notiramo neke od pominjanih termina: milje, prisojkinja, prozir, kao i početak pesme *Molitva* u kojem su – smagnem, poj, rab i boljezan:

⁷⁵ Momčilo Nastasijević, Beleška za apsolutnu poeziju, u knjizi, Sabrana dela Momčila Nastasijevića: Eseji, beleške, misli Knjiga četvrta, Dečje novine – Gornji Milanovac, Srpska književna zadruga – Beograd, 1991, str. 34

⁷⁶ Đorđe Trifunović, Rečnik drevnih reči u poeziji Momčila Nastasijevića, u knjizi, Momčilo Nastasijević, Sedam lirske krugova, Prosveta, Beograd, 1968, str. 153

Smagnem li ovo dubinom u večernju,
ili je tih poj,
il' dubina se otvori gde bolelo?
Tiho po muci brodim smerni rab.

Pakao meni, oče,
boljezan, draču na put.

Ali, Nastasijević je bio svestan da nije dovoljno samo pronaći i preuzeti reč, već je spontano upoznavajući nemušti govor prirode, osećao da je jezik ono što, pre svega, treba stvoriti. I to stvoriti arhaičan i drevan jezik od manje poznatih i bezmalo zaboravljenih reči, ali i od preobraženih i nanovo izgrađenih. Pesnik je pretpostavio da ti oblici estetskih svojstava moraju ispuniti i uslove, kao što su sklonost ka rečima koje se retko govore i da su nesumnjive potencije i svežine.

Iako je Miodrag Pavlović⁷⁷ uočio da Nastasijevićev rečnik folklorno egzotičan ili srednjevkovno arhaizovan, takođe stvara teškoće u čitanju, jer nailazimo na reči koje su potpuno van opticaja savremenog književnog jezika, pa i van živog dijalekatskoggovora, ipak je dao prednost re-upotrebi pojedinih reči koje su ostale neobjašnjene, neafirmisane, a sposobne su da postanu pesnička reč i u zaumnoj poeziji kakva je poezija Momčila Nastasijevića. Vrlo je inspirativna beseda Vaska Pope⁷⁸ o Nastasijevićevom jeziku: „Propevao je jezikom vekova naših koji nisu došli do reči. Umio se na vilinskim istočnicima narodnog pesništva, ogledao se u nebeskim i podzemnim vodama književnosti naše stvarstvene i usmenog, umotvornog govora narodnog. I drevnosti, živoj sahranjenoj, i ponizenoj savremenosti obraćao se, da bi mu se objavile čini iskonskog i večitog jezika mladosti. Te čudotvorne snage što još leže u bezdanu našeg samozaborava preselio je iz davnina u buduća vremena. U tekućim vremenima im, izgleda, nije bilo mesta”.

1. 2. Preobražaj i stradanje reči. Upijajući reči iz „iskon-mora“ da bi ih vratio njima samima, i njihovom zvuku i smislu, iako je pesnik Nastasijević, poput dozivača⁷⁹, ispoljio strpljivost u traganju do zarobljenih i zaboravom prekrivenih živilih formula izvornog jezika što ispod brojnih ljuštura i omotača slobodno i prvoliko pevaju, i sa semantikom koju nismo ni prepoznali ni upoznali do tada, nije se zaustavio na pukom citiranju prareči već je nastavio svoje jezičke oglede sa čitavim tekstom pesme, što se uočava iz brižljivo sačuvanih varijanata Nastasijevićevih pesama. Tako da pesma *Frla* pored konačne ima još četrnaest sačuvanih verzija, *Zora* trinaest, *Večernja* čak dvadeset dve, *Sutan* trinaest, *Gospi* četrnaest, *Tuga jedanaest*, *Jutro petnaest*, *Osama na trgu deset*, a *Grozd i Poznoj* po devet.

⁷⁷ Miodrag Pavlović, Momčilo Nastasijević, u knjizi, Izabrana dela Miodraga Pavlovića: Eseji o srpskim pesnicima, knjiga treća, „Vuk Karadžić“, Beograd, 1981, str. 543

⁷⁸ Vasko Popa, Momčilo Nastasijević, predgovor, u knjizi, Momčilo Nastasijević, Sedam lirskih krugova, Prosveta, Beograd, 1968, str. 6

⁷⁹ Stanislav Vinaver, Momčilo Nastasijević, u knjizi, Momčilo Nastasijević, Izabrana dela, Knjiga druga, Naprijed – Zagreb, Prosveta – Beograd, Svetlost – Sarajevo, 1966, str. 234

Iz postupka građenja pesme kroz vreme evidentno je pesnikovo nastojanje da se liši svega suvišnoga. Nestajale su tako brojne poštupalice, veznici, prilozi, predlozi, a kasnije i glagoli, imenice i pridevi, zapravo, i subjekti i objekti i predikati. Zato je Radomir Konstantinović ishitreno zaključio da su uglavnom iščileli glagoli odnosno kako je on to nazvao „stradanje glagola”⁸⁰ i objasnio njegove vrste kroz potpuno isključivanje glagola, preko odlaganja i izmeštanja glagola, pa do obezličenja glagola (misleći na preimenovanje glagola u imenice i prideve). Reakcija kritike (Milosavljević, Simović) nikako se nije mogla saglasiti sa Konstantinovićevim sudom, pogotovo sa prvim delom, jer se Nastasijević lišavao svih reči sažimajući ih, dok su druga dva Nastasijevićeva procesa – odlaganje i preobličavanje reči bili primenjivani ne samo na glagole, nego i na imena, atribute i druge odrednice. Kao paradigmatičan primer za stradanje glagola naveo je Konstantinović deveti krug iz poeme *Reči u kamenu* i to njen početni distih čija konačna varijanta glasi:

Korak ih
povazda u lov

a njegova prva verzija ima dve mogućnosti:

U koji lov vazda koračaju noge

i:

U koji lov parovi nogu vazda koračaju?
U koji lov mašina ilž konjska kopita
vazda prevlače sanjiva (izvaljena) tela?.

U drugoj verziji to glasi: „U lov i boj koračaju”, a u trećoj: „U lov povazda koračaju i boj”.

I u pesmi *Truba* distihu:

To iza gora i voda
lelek je rušne seljanke

prethodne sledeće varijante: „Čujem: preko stotinu brda leleče rušna seljanka” i „Čujem preko stotinu brda leleče žena” u prvoj verziji, a u drugoj: „Pričujem, preko stotinu brda kukaju” i „Pričujem, preko stotinu brda zapeva seljanka”. U trećoj verziji: „Preko stotinu brda u odjek / leleče negde seljanka”, u četvrtoj „Pričujem: iza gora i voda u odjek / leleče rušna seljanka” i „I čujem: iza gora i voda u odjek / leleče rušna seljanka”, da bi u petoj i šestoj verziji (koliko ih ukupno ima) zadobio definitivni sačuvani oblik.

Sličan je primer početne strofe pesme *Suton*:

⁸⁰ Radomir Konstantinović, Momčilo Nastasijević, u knjizi, Radomir Konstantinović, Biće i jezik, knjiga šest, Prosveta: Rad – Beograd, Matica srpska – Novi Sad, 1983, str. 56

Krila li to?
Nenadno mahnu na tamu.
Ili crveno jato potonu za breg?

Njeni sačuvani varijeteti u prvoj verziji su verodostojni pokazatelji za stradanje reči, jer prva mogućnost:

Jedna crna ptica prelete šumno
u predvečerje preko našeg neba
i hladni vетar sa krila njenih
zamrзе nam duše

se sažima u drugu:

Crna je ptica preletela šumno
U predvečerje nad nama
I vетар sa krila njenih
Sledi nam duše.

Druga verzija glasi: „Dan sreće spušta umorna krila / Na vrhove gora, / Dok nebom
crvena jata golubova / Razleću se čutke / I veče pada na zemlju i dušu”, a treća: „Posustali
dan obori krila, / I nemirno zaigraše sene, / I purpurom preliše se puti, – / Žurno ptice
prnuše crvene / Opustelim nebom što se žuti. / Zadnja reč ti zamire sa usana vreli / I
veče nemiram tvoju dušu preli.” Četvrta i peta, kao i deveta verzija su: „Sustali dan obori
krila, / sanjive prenuše sene, / te potamneše puti, / i digoše se gore crvene / u nebo što
se žuti, – / Veče nam na dušu pade” uz napomenu da u četvrtoj verziji između četvrtog
i petog stiha je umetnut sledeći stih: „i crne ptice prnuše muklo”. U šestoj, sedmoj i osmoj
verziji jedini stih koji se ne menja jeste: „u nebo što se žuti”. Od desete pa do trinaeste
verzije poprima konačni oblik jedino što se različito stihovi prelamaju.

Iz ovih primera je očito da je Nastasijević oslobođao pesmu svega što je bilo suvišno
i opterećujuće za nedovoljno eksplatisane reči u koje je utiskivao sklonost da međusobno
komuniciraju, bez posebnosti da li je reč o glagolima ili imenicama, pridevima, pred-
lozima, prilozima, veznicima. I glagoli su, dakle, doživeli sudbinu ostalih reči tačnije onih
reči koje nisu posedovale moć posredovanja a što je pesnik svakako želeo da izbegne i
da moć posredovanja udeli odabranim rečima i praznom prostoru između njih.

Posebno efektno preoblikovanje očekivanog glagola („zanemim”) u pridev („nem”) je
u završnom stihu početne tercine šeste po redu *Gluhote*:

Lepota jer
zaslepi me,
i nem.

dajući čitavoj strofi izvesnu napetost i dramatičnost, a izrazu oštinu i odsečnost bez prava na prigovor i komentar, a istovremeno nalikujući neočekivanom gromu dobija pravo na dalji odjek i zvučni i značenjski, čiju neizvesnost pojačavaju okolne reči i belina između njih.

1. 3. Redukcija. U svim citiranim stihovima Momčila Nastasijevića očigledna je, dakle, redukcija kao vrlo osetljiv pesnički postupak, kojim se dolazi do semantičke napregnutosti i do pesme koja pokazuje izvesnu ogoljenost zamisli. Struktura Nastasijevićevog stiha i rečenice se zasniva na dramatičnosti, koja determiniše i oblik i smisao. Dodatnu nerazumljivost, hermetičnost, zagonetnost, otežavaju paradoksi, inverzije, skraćenja, promene intonacije. Ali, iako pesnikova sloboda doseže i do zbumujućeg i neočekivanog rezultata, nijednog trena, Nastasijevićevi stihovi u krugovima nisu proizvoljni, neodgovorni i prepуšteni igri.

Naime, Nastasijević na poseban način gradi pesničku sliku, kao i pesmu uopšte. Stihovi su razuđeni, iznenada prekinuti, zakinuti za jednu ili više reči, tako da su potezi u njima nedovršeni, naglo skraćeni, a slika ili pesma date su u naznakama, u jednoj sekundi, u obrisu slike ili su predstavljene samo kroz njenu jednu od suštinskih tačaka, kako je osetila Svetlana Velmar-Janković. Na prvi pogled, zbog efekata redukcije pesničke slike i tehnike skraćivanja pesnik ne stiže da registruje ključne elemente slike. Međutim, „neizrečeњe“ iz jednog stiha preoblikuje se u nekom od sledećih stihova ili strofa. Štaviše, do kraja pesme znaju biti i zgusnute i kompaktne⁸¹. Zbog čega je Ljubomir Simović ovakav pesnički postupak oslovio pesničkim izumom.

Ciklusi *Gluhote* i *Reči u kamenu* su pravi primeri Nastasijevićevih najhermetičnijih pesama, sa diskretnim kolažnim nagoveštajima, koje imaju zajednički činilac. Deseta po redu (završna) *Gluhota* je neobično izdužena, i sastavljena od stihova sa dve-tri reči nižući kratke slike i zamisli u šest distiha i tercina, koje se začudno lome i prekidaju, ne uspevajući da pobegnu od doživljaja uopštenosti. Ali, kada naknadno izdvojimo krucijalne reprezente svake od šest strofa, i to redom: bol, rana živa, pakao, greh, kraj i blagoslov, ili njihovu simetričnu polarizaciju (unutar dvo i trostihha), koja je inače karakteristika Nastasijevićevog pesništva na svim nivoima i u svim oblicima: pakao-raj, greh-svet, muka-kraj, blagoslov-klet, sasvim drugačije, promišljenje apsoluiramo sledeće pesničke slike: „bol, i zacrnelo“, „rana li, duboko da je živa“, „iz pakla ovog / za zraku nekud raja“ i „za blagoslov taj / na veki, na veki klet“.

Četvrti krug pesme *Reči iz osame* koja vrvi od paradoksalnih slika Nastasijević umesto već nagoveštenog završetka strofe, neočekivano i začudno, na prvi pogled suvišno, nastavlja je trećim stihom:

Reč svoju nem
kamenu zaveštavam,
i zveri.

⁸¹ Ljubomir Simović, Lirske krugovi Momčila Nastasijevića, u knjizi, Ljubomir Simović, Duplo dno, Eseji o pesnicima, SKZ : BIGZ : Prosveta – Beograd, Dečje novine – Gornji Milanovac, 1991, str. 258.

Da bi u petom krugu nastavio prethodna dva stiha, opet u nadrealnoj slici i svoje-vrsnoj igri rečima:

Bezdetan,
na istinu grem.

Sinovi prate me
i kćeri

a umetnuti odjek iz reči „zveri” dovodi u kontekst sa ovim stihovima iz petog kruga, ali i sa stihom iz četvrtog kruga: „a život otvara tek dveri”.

1. 4. Podtekst. Nastasijevićevi distisi: „I krenem, i rodna kob / sve dublje me korenii” i „jer smaku / do u koren smem” potvrđuju pesnikovu potragu za arhaizmima, kao i prisustvo drevnog i trajnog budući da dopiru iz vremenske daljine, iz dubine narodnog govora, iz zamišljenih kolektiva, koji su i stvorili i pronosili i stvaraju i pronose zvuk i duh jezika odakle su proistekle. Zapravo, Nastasijevićev leksički izbor omogućio je ovapločenje i praglasova i pravremena, i locirao ih u pesnikov trenutak i život. Na taj način, vreme Nastasijevićevog pesništva poprima obeležje večnog, ali se i ta drevnost uvek doživljava kao referenca, kao uporednik, kao korelativ. Tako da postoje i dve odnosno više vremenских odreñica koje se analogijom i semantikom održavaju u jedinstvu. A kako Nastasijevićeva reč odražava vreme njegovog pesništva, isti princip je primenjiv i za njegov vokabular. Koliko god pesnik, i na planu ritmomelodijskog i na planu značenjskog, usaglašava i zbližava jezik njegovog doba sa jezikom njegovih predaka, ipak se u Nastasijevićevom pesništvu uočavaju, kao i u drami i u prozi, nekoliko leksičkih nasлага. Tako da svi Nastasijevićevi arhaizmi, frazeologizmi, praglasovi uopšte, čine zaseban podskup – nešto po-pot jezika u jeziku⁸².

Prareči za kojima Nastasijević uporno traga bivaju u njegovom pesništvu stalno prisutne kao svojevrsni podtekst, o čemu uporište nalazimo i u Nastasijevićevom esejičkom radu: „Pre same stvari nije izlišno podvući jednu misao, koja svojom istinitošću doseže do činjenice, te je dobro i zdravo uvek se njom potkrepliti⁸³”. Izrazi iz vremenske dubine podvučeni su ispod čitavog Nastasijevićevog pesništva i stalno međusobno komuniciraju i ni jednog se trenutka ne mogu prenebreći. Besen iz iskopanih riznica jezika postaje echo koji se emituje izvorno, ali i nastavlja odjek preko preostalog pesničkog jezika sa kojim je sve vreme u suživotu. I čitalac svakog trena oseća duh i smisao pradrevnosti i koristi ga kao kontrolnika u razjašnjavanju hermetičnih i zagonetnih stihova. Pojedine reči dovoljno je samo pomenuti ili pak naslutiti, pa da one širom otvore svoja značenjska vrata i koreliraju sa vlastitim, sa emotivnim i sa iskustvenim.

Obim jezičkog podteksta biva sve širi i sve dublji, jer pesnik ne obnavlja samo ono što je bilo, nego razvija i ono što se kao moguće doslućuje⁸⁴. Nastasijević je zapravo stalno

⁸² Novica Petković, Nastasijevićeva pesma u nastajanju, BIGZ, Beograd, 1995, str. 199

⁸³ Momčilo Nastasijević, Isto, str. 38

⁸⁴ Novica Petković, Isto, str. 47-48

na tom putu u jezičku i vremensku dubinu ili starinu kako bi rekao Veselin Čajkanović. Na tom putu unazad, ravnom povratku u sebe i zajedničke pretke.

2. Nastasijevićeva sintaksa. Iako je, obnavljajući vremeplovski tok naše tradicije i traga-jući za prajezikom narodnih umotvorina, Nastasijević dokazao da je prošlost kontinuitet u kome je svaki stvaralački poduhvat oduvek moguć, duboko je bio uveren da za kvalitet njegovog pesništva nije bitna samo leksika, već i gradnja pesme i posebno raspored reči i pauza u stihovima. Nastasijevićeva sintaksa je omogućila da se značenja i zvučanja reči pročiste, sažmu na esencijalno i uzajamno usaglase. Izbilja, pesnik je uspeo da dozove u svoju pesmu tako sugestivne slike i zvukove, u kojima treperi ne naš srednji vek i lirska narodna pesma, već njene prečišćene melodije⁸⁵, čiji je izvor još dublji. A i naš je izvor tamo i to moramo znati i biti svesni njegovog značaja („Iza sna snu dublje / bude probuđenje“ i „I dublje li nas nema, / dublje se otvori spasenje“). Nastasijević takav stav potvrđuje u svom eseju: „u toku pune istine uzvodno i nizvodno svejedno je: što dalje materijom od izvora to bliže duhom izvoru“.

2. 1. Sintaksički obrti. Uspeo je Nastasijević svojim višegodišnjim akribičnim prepravkama pesama (zahvaljujući Novici Petkoviću i retrospektivno možemo da čitamo njihove brojne verzije), da reči dovede u neobične i nikad ranije uspostavljene kontekste, preuzimajući na svoju leksiku teret i duh svih prethodnih vekova u kojima su te reči obitavale.

Naime, jednostavni smisleni ili slikovit trenutak dovodi do neočekivanog i vrlo teškog i dubokog oblika jednostavnim novim rasporedom reči, za koji ne možemo reći da je tu samo iz ritmičkih razloga. Kad se u stih unesu reč ili rečenica, oni se uvode u unapred pripremljeni ritmički niz. Njene pauze, njen tempo i cela njena intonacija ne postoje više sami po sebi, nego u uzajamnom međuodnosu sa svim elementima i sadržajima pesme. Ni red reči u rečenici, ni raščlanjenost, ništa tu više nije prirodno, nego je sve manje ili više konstruisano po novoj meri stiha⁸⁶. Iako su u već citiranim stihovima bili očiti ti sintaksički obrti, kao i već komentarisano neočekivano preoblikovanje glagola u imenice i prideve, i obrnuto, u Nastasijevićevom pesništvu je veliki broj primera, kao što je u početnoj pesmi ciklusa *Reči u kamenu*:

I bude,
na vodi čudu,
gojazna glad,
beskrajem nebo,
nebo zar?
teško priklopi svarenje.

I jeste,
tma kotlova u kotlu.
Boga li radi pristavi vrag,
vraga li Bog?

⁸⁵ Zvonimir Kostić, Isto, str. 98

⁸⁶ Novica Petković, Isto, str. 149

kao i u pesmi *Trag*:

I tragom kuda sagoreli
sve bolnija su obnaženja

Kada već prizivam pesnika Nastasijevića kao svedoka nije suvišno fragmentarno citirati Nastasijevićev esej *Beleške za absolutnu poeziju*: „Novi talas Poezije svaki put drukše poremeti svakodnevno, sitnu reč pomeri, ili joj značenje izvitoperi, i dovoljno bude... Iz oveštalih saobraćajnih izraza čudom se izvije neslućena melodija. Time nam se otvara pogled unazad... kroz reči prostruji tajanstvena sila, i kao opiljci u magnetnom polju, usklade se smerom nje. A što se muzika, našav sebi šire i čistije mogućnosti ostvarenja, izdvajila iz Poezije rečju, to ne znači da ova i dalje ne nosi u sebi osnovno, ali skrivenje fluidno bivanje muzike⁸⁷.“

2. 2. Segmentovani govorni nizovi. Novica Petković je u mogućnosti da retrospektivno, kroz verzije Nastasijevićevih pesama, uoči da u njegovojo poeziji ipak postoji nešto što je stalno prisutno, a to je segmentovani govorni niz. Jedina promenljivost je njihov međusobni odnos između segmenata ili članaka od razuđene ili zgusnute veze segmenata unutar zajedničke rečenice, pa do odnosa između potpuno osamostaljenih delova zasebnih rečenica⁸⁸.

No, upravo ovi segmenti su sastavni elementi Nastasijevićevog stiha. Potvrde za to su u preradi samih pesama. Iako članke ne menja, jer oni nalikuju stožerima ili sohama oko koje se pesma gradi, pesnik im ritmomelodijsku moć dostiže razmeštanjem po stihovima ili menjajući njihov međusobni odnos. Dokaze za ovakav sud nije teško naći u Nastasijevićevom pesništvu. Na primer, u pesmi *Božjak* početnu strofu čine uglavnom nezavisne i samostalne rečenice:

Prebol je.
Kuži ova noć.
Zemlja mi telo.
Hodi on.
Zalapi groza
na stope Bogu gde ostade.

Dok u pesmi *Gospi* segmentni nizovi su bliski:

Sve samlji.
Snom pohodiš me tuđa.
Grešniji kad samotan te zovem.
Tuđa su deca iz tebe zaplakala.

⁸⁷ Momčilo Nastasijević, Isto, str. 35-36

⁸⁸ Novica Petković, Isto, 167

a prvu strofu pesme *Sestri u pokoju* čine tri emocionalno slična niza u svega dva stiha:

Subota, mori me tuga,
posluži, mamo.

Kao i u pesmi *Poznoj*:

Čajala, vedra ti put,
prozrem, bolelo⁸⁹.
Prosti za bol.

I u *Epitafu*:

Zloduh zlu, dobroti verni rob;
rođaju žrtva, žetvi klas;
pečali, – sebi, grob i spas.

Navedeni Nastasijevićevi stihovi argumentuju da je „igra” rečima (čitaj – asocijativnim i emocionalnim nizovima) „sasvim drugo: korenita, magična, tamna”, i obezbeđuje muzici da bije i iz praizvora, i iz pesnikovog tela. „Tek tada videti istovetno bude što i čuti” napominje sam Nastasijević⁹⁰.

Kao ilustracija ali i kao sopot ovakvih promišljanja o Nastasijevićevim govornim segmentima jeste pesnikov rad na pesmama odnosno neke od njegovih verzija ovih citiranih pesama. Na primer, početak pesme *Božjak*, i to njena četvrta verzija glasi:

Prebol je. Kuži ova noć.
Zemlja mi telo. Hodи on.
Zalapi groza na stope Bogu gde ostade.

Zatim, prvi stih prve verzije pesme *Sestri u pokoju* je sažeо dva stiha iz konačnog oblika:

Subota, mori me tuga, prisluži, mamo.

I pesma *Poznoj* i to njena sedma od devet verzija ovako počinje:

Čajala, vedra ti put: prozrem da bolelo.
Prosti za bol.

2. 3. Nastasijevićeve govorljive beline. Nastasijević je, uočili su brojni kritičari, bio dosledan u htenju da poetsku materiju prikaže kao jezičku materiju, i da bi to postigao, poslužio se eliptičnošću. Pesnik je redukovao svoj jezik, nasilno ga prekidal, odlagao, izmeštao, a

⁸⁹ Imenica ili glagol?

⁹⁰ Momčilo Nastasijević, Isto, str. 33

sve vreme je svoje stihove lišavao suvišnog, počev od veznika, odrednica, zamenica, pa do glagola, imenica i prideva. I preobličavao ih u nameri da zadrži nužnu i neophodnu leksiku, i to većinom reči koje poseduju moć da uspostave kontakt i konverzaciju sa drugim rečima, čak iako one pripadaju „neizrečju“ iz prošlosti. Takav lapidaran stih uslovio je izgled pesme sa redukovanim stihovima od dve-tri reči obgrljene belinom strane na kojoj nastaje. Ipak, beline koje opkoljavaju usamljene i ogoljene reči nisu beživotne, nego su to prostranstva u kojima se reči odbijaju i privlače istovremeno⁹¹, ali i obznanjuju i prenose njihove poruke beloj okolini kao suživotnom prostoru. Tako da su to Nastasijevićeve govorljive beline, koje pažljivo osluškuju i iščekuju jezik sposoban da prepozna i artikuliše svoju rodnu materiju, zvuk i smisao.

Stoga, Nastasijevićeve, obično, male strofe, kako ih je Miodrag Pavlović oslovljavao, eliptičnih stihova sadrže, po pravilu, sve bitne otiske i trenutke pesničkog iskustva ili pesničke poruke, a u belinama opstaju (pra)reči i stihovi, (pra)zvuci i odjeci, koji su u stanju da objašnjavaju, dopunjuju, pretpostavljaju, uočavaju, ali i opominju.

Ipak, možda je važno reći da iako je Nastasijević jedan od glasova kojim je naše tlo progovorilo i iako je posedovao neobičnu i neutoljivu strast za jezikom na kome je pisao, on nije bio pesnik nacionalnih preokupacija ili nacionalne politike⁹². Štaviše, Nastasijevićevu „maternju melodiju“ sačinjavali su vrednosti iznad nacionalnih i dublje od nacionalnih.

3. Nastasijevićeva materna melodija. Pomenuta efektna i jezgrovita Nastasijevićeva sintagma je osvojila književne krugove, ali je, nažalost, od strane njegovih savremenih i potonjih kritičara često pogrešno tumačena, jer se potpuno neopravdano davalta prednost imenici umesto atributu (kakav je i propis), koju po pravilu determiniše, omeđuje i objašnjava drugi pol sintagme. Pogotovo što je u ovom primeru dominacija atributa učinila da se i imenica odavno već prilagodila pridevu i izgubila one kvalitete opšte kategorije, koje, inače, poseduje. Ali, da ne polemišem sa sudovima kritičara koji su u Nastasijevićevom pesništvu muka i ritma čuli i osetili i ono što ne postoji, već da dozvolim samom Nastasijeviću da to objasni. U eseju *Za maternju melodiju* on promišlja: „Melodijske je prirode svaki živi izraz duha“ a „Reči samo oviče u svesti taj već preneti treptaj od duha duhu“. Zatim, definicijom: „Što se poezijom naziva, tačno je sredina između govora i muzičke melodije“ Nastasijević nas podseća da je Orfej bio Pevač a ne pesnik. A zaključak: „Melodijom duh krči sebi pobede u svetu“ nam se čini već doživljenim, jer nam se bezbroj puta dogodilo da pri čitanju „istinske lirike, opazimo neosetno nam pode glas u melodiju“. Još jedan primer u prilog ovoj tvrdnji jeste i Nastasijevićev neposredno poistovjećivanje melodijskog sa duhovnim, religijskim, jezičkim, iskonskim. Omiljeni Nastasijevićev egzemplar „maternje melodije“ jeste izraz „majka te nemala“ uz dodatno zvučno pojašnjenje („Početni udar u kvart podudara se sa snažnim naglaskom na *ma*; dizanje u sedundu: veza nenaglašenog te sa prvim visoko naglašenim sloganom na *nemala*.“)

⁹¹ Novica Petković, Poetska misao Momčila Nastasijevića, u knjizi, Novica Petković, Artikulacija pesme, Svjetlost, Sarajevo, 1968, str. 131

⁹² Miodrag Pavlović, Isto, str. 560

Iz ovoga se uočava koji je zadatak sebi postavio pesnik Nastasijević („I za kap samo, / i za kap, / neizreče ovo u reč“) i koji su parametri pomoću kojih možemo proceniti je li ga ispunio. I u koji je pesnički postupak Nastasijević verovao („Ton ubeduje, njime otvore neotvorima vrata“).

Nastasijević je bio ubeden da se svaki umetnik, osobito pesnik koji bi da bude pevač, mora kretati isključivo na tlu „maternje melodije“, jer jedino tako poetski govor može doživeti sudbinu dubokog i snažnog. Upravo „materna melodija“ olicava najdublje tradicije narodnog duha⁹³ i oduvek je bivala ugrožena (i nije i prisno) od strane tudihi i nama neprijemčivih muzika i glasova, što je očigledno iz pesnikovog straha od gubljenja kolektivne samosvojnosti u globalnim razmerama, koje su oduvek pretile. Danas su naročito glasne i preteće.

Odgovoru na pitanje zašto je tako Nastasijević mislio i verovao najbliži je Novica Petković koji je pesnikov pojam *raspevan* protumačio kao vezu uspostavljenu melodijском sponom sa sopstvenim suštom, kako danas znaju reći Nastasijevićevi sledbenici, jer melodija jednog umetnika je izraz dubokog odnosa čoveka sa suštastvom u sebi, a melodija jednog naroda je živa linija koja spaja njegov početak s krajem, njegovu prošlost u sadašnjosti projicira u budućnost⁹⁴. U nastavku teksta sledi Nastasijevićeva i Petkovićeva opomena nalik na kletvu despota Stefana Lazarevića, koju je Nastasijević jezički osavremenio, jer onaj ko je zaboravio rodnu melodiju, prekinuo je predačku nit i bit u sebi, i izopšten je i ostavljen sam sebi, iskorenjen i rastrgan, raskućen i od samoga sebe otuđen.

Svakako, da je Nastasijević uzimao reč kao čaroliju zvuka i ritma, ali i kao blagodat smisla i duha, i tako ispitivao mogućnosti kakva se dejstva u njihovim spojevima i raskidima mogu od njih dobiti i nagovestiti, što zagovara da je jezička (ne)poznata milozvučnost zapravo i muzička i glasovna i osmišljena i zajednička metafora duhovnog procesa stapanja delova u celinu, a „materna melodija“ je onaj najprirodniji vid tog duhovnog procesa koji je organski već ugraden u jezik i koji je njegova konstitutivna snaga⁹⁵. Zato se Nastasijević bavio razgradivanjem govornih sintaksičkih obrazaca i nizova i po zakonima ritma ih demonirao, preudešavao, odlagao, preoblikovao. Ali za Nastasijevića melodija je i semantička, a ne samo sintaksička kategorija, zbog čega je odabirao one reči koje imaju najviše simbolike u sebi pomoću kojih se lako umrežavaju sa ostalim rečima unutar stiha uglavnom.

Premisu da je pesnikova „materna melodija“ kao doziv i duh kolektivnog pamćenja, da je trijas smisla, glasa i ritma, da je mikstura osvojenog iskona, zova i usputa, da je suština i čarolija, zajednička nam, da je raskovnik za sva vrata, pa i drevna, izvodim iz Nastasijevićeve definicije iste u već pominjanom istoimenom eseju: „Maternjom melodijom nazivam onu zvučnu liniju koja, dolazeći iz najdubljih slojeva duha, vezuje pojmove u tajanstvenu celinu živog izraza. Afektivne je prirode (i matematička apstrakcija izražena, pa sadrži svoj stepen raspevanosti). Korenita je i kolektivna, i dan-danji u razgranatosti jezika u narečja, i sve do pojedinačnog izraza, deluje spajajući. I čim se iz veće dubine

⁹³ Zvonimir Kostić, Isto, str. 99

⁹⁴ Novica Petković, Poetska misao Momčila Nastasijevića, u knjizi, Novica Petković, Artikulacija pesme, Svjetlost, Sarajevo, 1968, str. 113

⁹⁵ Nikola Koljević, Isto, str. 207

prodre glas, tim mu je i širi obim odjeka” i dodaje: „Pa opet još se nije čula melodija koja bi poticala iz same srži duha, koja bi, time što je individualno najdublja, imala svoj adekvatan odjek kroz sve narođe i rase. Još muzika nije sveopšti jezik osećanja. I koja je proglašena sveopštom, ipak je, kao strani jezik, treba nekoliko učiti slušanjem. Merilo je za maternju melodiju, pogodi li ili ne pogodi od prvog slušanja⁹⁶”.

⁹⁶ Momčilo Nastasijević, Isto, str. 40